

Export van Westers recht naar Oost-Europa: het voorbeeld van Litouwen

*E.H. Hondius**

1. INLEIDING

Deze bijdrage gaat over de export van Westers recht naar de landen van Centraal en Oost-Europa. Na een veertig- à zeventigjarig socialistisch bewind, is er aldaar alom behoefte aan wetboeken van Westerse snit. West-Europa en Noord-Amerika zijn met veel elan op deze markt gesprongen. De Verenigde Staten hebben wellicht de meeste wervingskracht: zijn zij niet het eerste, enige, echte kapitalistische land? Bij gelegenheid van het laatste congres van de *Académie Internationale de Droit Comparé* te Athene in 1994, werd dan ook een receptie van Amerikaans recht voorspeld.¹ Dat lijkt wat voorbarig. West-Europa heeft ook sterke troeven. Met name is dat de wens van nagenoeg alle Centraal- en Oosteuropese landen om aansluiting te zoeken bij de Europese Unie.² En daarvoor is toch echt de overname van het *acquis communautaire* noodzakelijk.³

Bij overname van Westers recht wordt gewoonlijk gedacht aan het Duitse *BGB*, het Nederlandse *BW*, de Amerikaanse *Uniform Commercial Code* en andere vormen van nationaal recht. In deze bijdrage wil ik onderzoeken of een dergelijke nationale concurrentie wel nodig is. Zijn er geen internationale regelingen die voor overname door de

* Prof. mr. E.H. Hondius is hoogleraar burgerlijk recht aan de Universiteit Utrecht.

1. A. Watson, *Continuity and Discontinuity of Law in Times of Social Revolution*, in: *Rapports généraux/General Reports*, Athens/The Hague 1996, blz. 3.
2. Zie het overzicht van de associatie-akkoorden bij Th. Bourgoignie, *The Approximation Process of Consumer Laws of Central and Eastern European Countries to EU Legislation: A Favourable Context but an Urgent Need for Clarification*, in: H.W. Micklitz (red.), *Rechtseinheit oder Rechtsvielfalt in Europa?*, Baden-Baden 1996, blz. 91, 108-109.
3. Roger Coebel wees daar in de discussie in Athene reeds op — *Rapports généraux/General Reports*, blz. 5.

landen van Centraal- en Oost-Europa in aanmerking komen? Litouwen is hiervoor een goed voorbeeld. Daar wordt, met name op het gebied van het verbintenissenrecht, receptie van internationaal burgerlijk recht overwogen.

Ik zal nu eerst aan de hand van een — waar gebeurde — anecdotte de problemen van een exercitie als de onderhavige aangeven (nr. 2). Dan schets ik de moderne codificatiegeschiedenis van Litouwen in enkele hoofdlijnen (nr. 3). Vervolgens geef ik aan de hand van de globale inhoud van het Litouwse verbintenissenrecht aan welke bepalingen daarin van internationale Westerse snit zijn (nr. 4). De overname van de Unidroit *Principles* heeft naast voordelen ook enige nadelen (nr. 5). Ik rond af met een conclusie (nr. 6).

2. EEN ANECDOTE

Het voorval geschiedde bij gelegenheid van een Oost-Europa congres.⁴ Aan tafel zat ik naast een Duitse jurist,⁵ die vertelde dat hij werkte voor een door de Duitse regering gesteunde stichting,⁶ welke de Oost-Europeanen bijstand verleende bij het maken van nieuwe codificaties. Toen ik hem vertelde dat ook het Nederlandse Ministerie van Justitie bij mijn weten dergelijke hulp verschaft,⁷ keek hij mij ongeloofig aan. Dat hadden de Russen en andere naties hem nimmer verteld. Enige tijd later vertelde ik van het gebeurde aan een bevriende Fransman⁸ en Italiaan.⁹ Er viel een pijnlijke stilte. Beiden bleken door *hun* regering te zijn afgevaardigd om de Russen codificatiehulp te verschaffen. Ook zij gingen er van uit dat zij de enige adviseur waren.

Dit voorval illustreert dat bij de moderne codificatiebeweging in Centraal en Oost-Europa van een open situatie niet steeds sprake is.

4. Ik kan niet meer achterhalen of dit het zilveren ambtsjubileum was van F.J.M. Feldbrugge (Conference on Civil and Commercial Law in Central and Eastern Europe: Developments and Prospects, Leiden, 4-6 augustus 1993) dan wel het van 23-24 juni 1994 te Potsdam gehouden congres Rechtseinheit oder Rechtsvielfalt in Europa?/Rolle und Funktion des Verbraucherrechts in der EG und den MOE-Staaten,.
5. M. Glöckner (Bonn).
6. Deutsche Stiftung für internationale rechtliche Zusammenarbeit e.V.
7. Zie F.J.M. Feldbrugge, 'Het nieuwe Burgerlijk Wetboek van de Russische Federatie', RM Themis 1997, blz. 43-53.
8. D. Tallon (Paris II).
9. M.J. Bonell (Roma La Sapienza).

Duidelijke beïnvloeding van buitenaf wordt in de literatuur niet vermeld. Russische schrijvers zwijgen de Nederlandse invloed zelfs helemaal dood.¹⁰ Over de drijfveren hiertoe kan men slechts gissen. Wellicht is het onbekendheid met de Westerse traditie om steeds de bronnen te vermelden. Denkbaar is ook een zeker gène om al te duidelijk voor de beïnvloeding door één land uit te komen.

3. EEN CASE-STUDY: LITOUWEN

Estland, Letland en Litouwen. Drie Baltische staten, maar met welk een verschillen. Economische ontwikkeling, levensovertuiging, taal, homogeniteit van de bevolking — het lijkt niet op de Benelux. Ook wat betreft het civiele recht is er verschil. Na de omwenteling voerde Letland zijn Burgerlijk Wetboek van 1937 weer in en Estland overwoog hetzelfde.¹¹ Litouwen volgde een andere weg. Dat moest ook wel, want vóór de opnemings in de Sowjet-Unie in 1940 lag over het land een codificatorische lappendeken: in sommige delen gold het Russische recht van 1840, in andere het *BGB*, in weer andere de *Code civil*.¹² Vanaf de omwenteling in 1990 wordt er hard gewerkt aan het totstandbrengen van eigen nationale wetgeving. Aanvankelijk liep dat helemaal niet goed. Ieder departement had zijn eigen codificatieprogramma en aan coördinatie ontbrak het geheel.¹³ Thans zijn niet minder dan drie commissies met de codificatie van het privaatrecht belast. Er is in de eerste plaats een commissie voor een Burgerlijk Wetboek. Conform de Oosteuropese traditie blijft het familierecht in een afzonderlijke wet geregeld en ook daarvoor is een commissie aan de gang. Ten slotte zal ook het handelsrecht geen plaats krijgen in het BW; ook daarvoor is een afzonderlijke codificatiecommissie ingesteld.

Het verst gevorderd is momenteel de commissie die een Burgerlijk Wetboek ontwerpt. Er ligt een Ontwerp voor met de volgende indeling: Boek 1 bevat Algemene bepalingen, zoals de suprematie van het Burgerlijk Wetboek boven andere wetten, regels van redelijkheid en

10. Zie bijv. Victor B. Kozlov, *The New Russian Civil Code of 1994*, Rome 1996 en O. Sadikov, 'Das neue Zivilgesetzbuch Rußlands', *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht* 1996, blz. 259-272.

11. A. Watson, *ibidem*.

12. Valentinas Mikelenas, *Recodification of civil law in The Republic of Lithuania during 1990-1994*, *Svensk Jurist Tidning* 1995, blz. 538.

13. Mikelenas, o.c., blz. 540.

billijkheid, rechtshandelingen en internationaal privaatrecht. Boek 2 ziet op natuurlijke personen (privacy, naamrecht, eer en goede naam), rechtspersonen en vertegenwoordiging. Boek 3 ziet op het erfrecht. Boek 4 handelt over zakelijke rechten. Boek 5 gaat over het verbintenissenrecht, Boek 6 over industriële eigendom en een eventueel Boek 7 zal over het vervoerrecht gaan.

Opmerkelijk is de invloed van internationale regelingen op het codificatieproces. Zo is in de regeling van het internationaal privaatrecht, het Europees Verdrag inzake het recht dat van toepassing is op verbintenissen uit overeenkomst (EVO) integraal overgenomen.¹⁴

Een goed voorbeeld van de invloed van internationale regelgeving op het Litouwse ontwerp Burgerlijk Wetboek is te vinden in Boek 5 over verbintenissenrecht. Het ontwerp hiervoor is eind 1996 voltooid en zou in de loop van dit jaar aan het Parlement worden aangeboden.

Boek vijf telt 230 artikelen, welke zijn verdeeld over een Algemeen deel en een deel inzake Contractenrecht. Wat (nog?) ontbreekt is een deel gewijd aan aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad en een deel inzake bijzondere overeenkomsten. Het deel Contractenrecht (art. 569-642) is (nog?) niet opgedeeld in hoofdstukken. Het Algemeen deel is dat wel (de nummering van de hoofdstukken is, evenals die van de artikelen, doorlopend vanaf hoofdstuk 1 en artikel 1 in Boek 1, dus anders dan het Nederlandse BW).

De indeling van het Algemeen deel is: hoofdstuk 24 Begrip verbintenis; bronnen van verbintenissen (art. 413-416), hoofdstuk 25 Soorten verbintenis, A. Hoofdelijke verbintenissen (art. 417-437), B. Alternatieve verbintenissen (art. 438-441), C. Voorwaardelijke verbintenissen (art. 442-444), D. Verbintenissen onder tijdsbepaling (art. 445-447), E. Verbintenissen tot betaling van een som gelds (art. 448-449), hoofdstuk 26 Nakoming van verbintenissen (art. 450-473), hoofdstuk 27 Zekerheden (art. 474-534), (1) Boetebedingen (art. 475-479), (2) Pand (art. 480-509), (3) Borgtocht (art. 510-523), (4) Garantie (art. 524-531), (5) Handgeld (art. 532-534), hoofdstuk 28 Cessie, schuldovername (art. 535-552) en hoofdstuk 29 Tenietgaan van verbintenissen (art. 553-568).

Er bestaat een officieuze Engelse vertaling van de tekst van het ontwerp boek 5.¹⁵ Van de bepalingen van het Algemeen deel zijn

14. Mikelenas, o.c., blz. 540.

15. Vertaling: Dalia Mikeleniene.

verscheidene ontleend aan de *Convention européenne relative aux obligations en monnaie étrangère* (1968), de *Convention européenne relative au lieu de paiement des obligations monétaires* (1972)¹⁶ en de Resolutie van de Raad van Europa inzake boetebedingen (1978). Maar het is tot het deel gewijd aan het Overeenkomstenrecht, dat ik nu de blik zal wenden.

4. EEN NADERE BLIK OP HET VERBINTENISSENRECHT: DE INVLOED VAN INTERNATIONALE ORGANISATIES

Een eerste bestudering van boek 5 deel II levert het verrassende beeld op dat een belangrijk aantal artikelen geïnspireerd lijkt door internationale voorbeelden. De meeste eer is weggelegd voor de *Principles of International Commercial Contracts* van het *International Institute for the Unification of Private Law* (UNIDROIT).¹⁷ Wellicht hebben

16. Gezamenlijk tevens bron van de art. 6:115/118 Nederlands BW.

17. Zie hierover onder meer J.P. Béraudo, *Les principes d'Unidroit relatifs au droit du commerce international*, JCP 1995, Doctrine 3842; Klaus Peter Berger, 'Die Unidroit-Prinzipien für Internationale Handelsverträge/Indiz für ein autonomes Weltwirtschaftsrecht?' in *Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft* 1995, blz. 217-236; M.J. Bonell, *Unification of Law by Non-Legislative Means: The UNIDROIT Draft Principles for International Commercial Contracts*, 40 *American Journal of Comparative Law* 617-633 (1992); M.J. Bonell, 'Die UNIDROIT-Prinzipien der internationalen Handelsverträge: Eine neue Lex Mercatoria?', *Zeitschrift für Rechtsvergleichung* 1996, blz. 152-157; C. Castronovo, I 'Principi di diritto europeo dei contratti' e l'idea di codice, *Rivista del diritto commerciale e del diritto generale delle obbligazioni* 1995, blz. 1-38; Franco Ferrari, *Le champ d'application des 'Principes pour les contrats commerciaux internationaux' élaborés par Unidroit*, *Revue internationale de droit comparé* 1995, blz. 985-993; A.S. Hartkamp, *The UNIDROIT Principles for International Commercial Contracts and the New Dutch Civil Code*, in: CJHB/Brunner-Bundel, Deventer 1994, blz. 127-137; A.S. Hartkamp, *The Unidroit Principles for International Commercial Contracts and the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods*, in: *Comparability and Evaluation/Kokkini-bundel*, Dordrecht 1994, blz. 85-98; Cathérine Kessedjian, *Un exercice de rénovation des sources du droit des contrats du commerce international: Les Principes proposés par l'Unidroit*, *Revue critique de droit international privé* 1995, blz. 641-670; H. Van Houtte, *De 'Unidroit Principles of International Commercial Contracts' en de Belgische rechtspraktijk*, *Tijdschrift voor Belgisch Handelsrecht* 1995, blz. 348-368; B. Wessels, *Enkele opmerkingen over de betekenis van de 'UNIDROIT Principles for international commercial contracts' en de 'Principles of European contract law' in de adviespraktijk*, *NTBR* 1996, blz. 75-77.

ook de *Principles for European Contract Law* van de Commissie-Lando een rol gespeeld. Het verschil tussen beide Principles is niet zo groot;¹⁸ wel is het zo dat de Lando Commissie pas de helft van haar werk heeft gepubliceerd.¹⁹ Voorts is de richtlijn oneerlijke contractbedingen keurig overgenomen. Ik zal deze invloed aan de hand van enige voorbeelden illustreren.

Een basisbepaling van het Litouwse ontwerp ziet op de redelijkheid en billijkheid:

Article 573 (Good faith and fair dealing)

1 Each party of contract must act in accordance with good faith dealing in contractual relationships.

2 The parties may not change or exclude this duty by their agreement.

Deze bepaling is duidelijk afkomstig van de Unidroit *Principles*. Beide *Principles* zijn doorspekt met verwijzingen naar redelijkheid en billijkheid.²⁰ De meest algemene bepaling in de Unidroit *Principles* luidt:

Article 1.7 (Good faith and fair dealing)

(1) Each party must act in accordance with good faith and fair dealing in international trade.

(2) The parties may not exclude or limit this duty.

Ook de regels inzake totstandkoming van overeenkomsten zijn overgenomen. De Litouwse bepaling luidt:

Article 577 (Formation of a contract)

1 A contract is concluded either by the proposal (offer) and the assent (acceptance) or by other conduct of the parties that is sufficient to show agreement.

2 (...)

18. M.J. Bonell, 'The Unidroit Principles of International Commercial Contracts and the Principles of European Contract Law: Similar Rules for the Same Purposes?', *Uniform Law Review* 1996, blz. 229-246; M.J. Hoekstra, *De UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts en de Principles of European Contract Law: een vergelijking*, in: *Europees privaatrecht 1996*, Lelystad 1996, blz. 3-43.

19. O. Lando, H. Beale (red.), *Principles of European Contract Law, I. Performance, Non-performance and Remedies*, Dordrecht 1995.

20. M.W. Hesselink, *De goede trouw bij de uitvoering van de overeenkomst in het Franse recht, de Unidroit Principles en de Principles of European Contract Law*, in: *Europees privaatrecht*, Molengrafica 1995, blz. 47-95.

De Unidroit *Principles* bepalen:

Article 2.1 (Manner of formation)

A contract may be concluded either by the acceptance of an offer or by conduct of the parties that is sufficient to show agreement.

Voor de algemene voorwaarden geldt hetzelfde. Ik geef twee voorbeelden: eerst de uitlegregel dat individuele bedingen prevaleren boven algemene voorwaarden. Het Litouwse ontwerp bepaalt:

Article 599 (Conflict between standard terms and non-standard terms)

1 In case of conflict between a standard term and a term which is not a standard term the preference is given to the latter, i.e. to that which has been individually negotiated and agreed by the parties.

De Unidroit *Principles* stellen:

Article 2.21 (Conflict between standard terms and non-standard terms)

In case of conflict between a standard term and a term which is not a standard term the latter prevails.

Beroemd is het probleem van de partijen die beide hun eigen algemene inkoop- respectievelijk verkoopvoorwaarden op de transactie van toepassing verklaren. Wiens voorwaarden — *if any* — zijn van toepassing? Het Litouwse ontwerp bepaalt hieromtrent:

Article 600 (Battle of forms)

1 Where both parties use standard terms a contract is considered to be concluded on the basis of the agreed terms which are common in substance to both of them, unless one party clearly indicates in advance that he does not assent to the standard terms proposed by the other party or without delay informs of this the other party after the standard terms are received by him.

En de Unidroit *Principles*:

Article 2.22 (Battle of forms)

Where both parties use standard terms and reach agreement except on those terms, a contract is concluded on the basis of the agreed terms and of any other standard terms which are common in substance, unless one party clearly indicates in advance, or later and without undue delay informs the other party, that it does not intend to be bound by such a contract.

Van Rome (Unidroit) wijken we even uit naar Brussel (EU), namelijk waar het gaat om onredelijk bezwarende bedingen. Art. 601 Litouws ontwerp is duidelijk ontleend aan art. 3 en de Annex van de richtlijn

oneerlijke contractsbedingen,²¹ zoals blijkt uit twee korte citaten:

Article 601 (Peculiarities of terms in consumer contracts)

(...)

2 Terms of a consumer contract which have not been individually negotiated are regarded as unfair if they cause a significant imbalance in the parties' rights and obligations to the detriment of the consumer's rights and interests, such as:

(1) excluding or limiting the civil liability of the other party for damage caused by the death of a consumer or personal injury to the latter;

(...)

En de richtlijn:

Article 3

(1) A contractual term which has not been individually negotiated shall be regarded as unfair if, contrary to the requirement of good faith, it causes a significant imbalance in the parties' rights and obligations arising under the contract, to the detriment of the consumer.

Annex

(...)

(a) excluding or limiting the legal liability of a seller or supplier in the event of the death of a consumer or personal injury to the latter resulting from an act or omission of that seller or supplier;

(...)

Ten aanzien van taalkundige verschillen tussen twee versies van een in twee talen opgemaakt contract bepaalt het ontwerp:

Article 608 (Linguistic discrepancies)

1 Where a contract is drawn up in two or more languages and all the language versions are of the equal legal power, in case of discrepancy between the language versions, the preference is given for a version which was the first to be drawn up.

De Unidroit *Principles* luiden op dit punt:

Article 4.7 (Linguistic discrepancies)

Where a contract is drawn up in two or more language versions which are equally authoritative there is, in case of discrepancy between the versions, a preference for the interpretation according to a version in which the contract was originally drawn up.

Over leemten schrijft het ontwerp voor:

Article 609 (Supplying gaps in a contract)

21. Publikatieblad EG 1993, L 95/29.

1 Where the parties have not agreed with respect to certain terms, such gaps in the contract are supplied by a court or arbitration by application of a term which is appropriate. In determining what is an appropriate term regard must be had to non-mandatory legal norms, the intention of the parties, the essence and purpose of the contract, the requirements of the principles of good faith, reasonableness and justice.

De Unidroit *Principles* doen hetzelfde:

Article 4.8 (Supplying an omitted term)

(1) Where the parties to a contract have not agreed with respect to a term which is important for a determination of their rights and duties, a term which is appropriate in the circumstances shall be supplied.

- (2) In determining what is an appropriate term regard shall be had, among others, to
- (a) the intention of the parties;
 - (b) the nature and purpose of the contract;
 - (c) good faith and fair dealing;
 - (d) reasonableness.

Een *terme de grâce* is nog mogelijk volgens het Litouwse ontwerp:

Article 623 (Additional period for performance of a contract)

1 In case of non-performance the disadvantaged party may by a written notice to the other party establish an additional period of time for performance.

Zo ook de Unidroit *Principles*:

Article 7.1.5 (Additional period for performance)

- (1) In a case of non-performance the aggrieved party may by notice to the other party allow an additional period of time for performance.
(...)

Verandering van omstandigheden valt in de *Principles* onder twee groepen artikelen.²² De twee bepalingen vinden we terug in het Litouwse wetboek; één luidt:

Article 618 (Performance of contractual obligations in the circumstances that have changed)

1. Where the performance of a contract becomes more onerous for one of the parties this party is bound to perform the contract according to the order established in the following Parts of this Article.
2. (...)

22. E.E. Rippen, Verandering van omstandigheden in het Engelse contractenrecht/Een vergelijking met de UNIDROIT-Principles en de Principles of European Contract Law, in: Molengrafica 1995, blz. 3-45.

3. In case of hardship the disadvantaged party has the right to make a request to the other party for renegotiation of the contractual obligations. The grounds on which such request is based must be indicated in it and the request must be made after the occurrence of hardship and without delay. The request for renegotiation does not in itself entitle the disadvantaged party with the right to suspend performance of the contract. Where within a reasonable time the parties fail to reach an agreement on renegotiation of the contractual obligations each of them may bring an action into a court or arbitration. The court or arbitration may:

- 1) terminate a contract at a date and on terms established by the court or arbitration themselves;
- 2) modify terms of the contract with a view to restoring balance of the contractual obligations of the parties.

Deze bepalingen zijn afkomstig uit de artikelen 6.2.1/3 Unidroit:

Article 6.2.1 (Contract to be observed)

Where the performance of a contract becomes more onerous for one of the parties, that party is nevertheless bound to perform its obligations subject to the following provisions on hardship.

Article 6.2.3 (Effects of hardship)

- (1) In case of hardship the disadvantaged party is entitled to request renegotiations. The request shall be made without undue delay and shall indicate the grounds on which it is based.
- (2) The request for renegotiation does not in itself entitle the disadvantaged party to withhold performance.
- (3) Upon failure to reach agreement within a reasonable time either party may resort to the court.
- (4) If the court finds hardship it may, if reasonable,
 - (a) terminate the contract at a date and on terms to be fixed; or
 - (b) adapt the contract with a view to restoring its equilibrium.

Ten slotte citeer ik de vergelijkbare bepalingen inzake *gross disparity*,²³ eerst weer het Litouwse ontwerp:

Article 642. Gross disparity of parties

1 A party may claim for invalidity of the contract or a separate term of it if, at the time of the conclusion of the contract, the contract or its term gives the other party the excessive benefit or other advantages unjustifiably. In such cases among other circumstances, regard must be given to the fact that one party takes unfair advantage of the other's dependence or of the other party's economic difficulties or urgent needs or of the latter's inadvertence, lack of information or inexperience in carrying on

23. O.A. Haazen, The principle of gross disparity en misbruik van omstandigheden, in: BW-krant Jaarboek 1995, blz. 13-38.

negotiations. Regard is to be taken also to the nature and purpose of the contract.

2 Upon the request of the party entitled to claim for the invalidity of a contract or a separate term thereof on the grounds established by the preceding Part of this Article, a court may revise the contract or its term and adapt them respectively in order to make the contract or its separate term meet the requirements of the reasonable standards of fair dealing.

En vervolgens de *Principles*:

Article 3.10 (Gross disparity)

(1) A party may avoid the contract or an individual term of it if, at the time of the conclusion of the contract, the contract or term unjustifiably gave the other party an excessive advantage. Regard is to be had, among other factors, to

(a) the fact that the other party has taken unfair advantage of the first party's dependence, economic distress or urgent needs, or of its improvidence, ignorance, inexperience or lack of bargaining skill; and

(b) the nature and purpose of the contract.

(2) Upon the request of the party entitled to avoidance, a court may adapt the contract or term in order to make it accord with reasonable commercial standards of fair dealing.

Men heeft het kunnen zien: de overeenkomsten zijn frappant. De gekozen voorbeelden zouden met ettelijke andere kunnen worden aangevuld. De taalkundige verschillen zijn wellicht te verklaren uit de dubbele vertaling: eerst van het Engels in het Litouws en vervolgens terug.

5. VAN OPEN NORMEN EN HET GEBREK AAN GEPUBLICEERDE RECHTSPRAAK

Kan nu worden gesteld dat het Litouwse contractenrecht voortaan op Westerse leest zal zijn geschoeid? Hier past enige scepsis. De *law in action* zou wel eens kunnen afwijken van de *law in the books*. Voor die scepsis zijn de volgende gronden aan te voeren. De zojuist geschetste regels geven zelf geen blauwdruk voor het gedrag van contractspartijen. Veelal zijn het open normen, die het moeten hebben van de vorming van jurisprudentie. En daar zit het zwakke punt in de Oosteuropese landen. Een traditie van rechtsvorming door rechtspraak is nauwelijks aanwezig. Dat verklaart ook de afwezigheid van uitgebreide jurisprudentieverzamelingen. En daardoor zullen ook studenten in hun schriftelijk werk rechtspraak niet citeren en deze later in hun beroepspraktijk niet als rechtsbron beschouwen. Om dezelfde reden

zal ook de invoering van een groepsactie het moeilijk hebben.²⁴

Gelukkig zijn er enige mogelijkheden om aan het geschetste bezwaar tegemoet te komen. In de eerste plaats geven met name de *Principles* niet slechts regels; zie bieden ook aanwijzingen voor de toepassing in de vorm van de *Comments*. In het geval van de Lando *Principles* zijn er zelfs *Notes*, waarin staat aangegeven in hoeverre de nationale rechtsstelsels van de lid-staten de geformuleerde regel volgen. Voorts is er een vrucht commentaren en periodieken welke de praktijkjurist *up to date* houden. Natuurlijk, deze zijn kostbaar en het is de vraag of een Oosteupees land zich abonnementen op alle tijdschriften kan veroorloven. Voorts is het de vraag of elke Litouwer voldoende Engels — of Duits of Frans — beheerst om deze tijdschriften te kunnen lezen.

Twee ontwikkelingen dragen eraan bij dat ik op dit punt niet helemaal somber ben. In de eerste plaats zijn er goedkope tijdschriften die juist met het oog op de zojuist geschetste situatie zijn opgericht. Een voorbeeld is het in het Tsjechisch geredigeerde blad *Evropské a mezinárodní právo*, dat vanaf 1992 onder Nederlandse hoofdredactie²⁵ verschijnt. Het blad bevat Tsjechische vertalingen van oorspronkelijk in een Westeuropese taal geschreven bijdragen en daarnaast meer en meer oorspronkelijke Tsjechische artikelen. De prijs — 500 Tsjechische kronen voor een gewoon abonnement — is aangepast aan de markt. In de tweede plaats biedt Internet mogelijkheden tot democratisering van het Europese juridische gedachtengoed. Wederom één voorbeeld. De Europese Commissie heeft zich de laatste jaren toegelegd op het samenstellen van een catalogus van uitspraken inzake onredelijk bezwarende contractbedingen (lees: algemene voorwaarden). In plaats van deze catalogus weg te stoppen in het grijze circuit van COM-nummers of in het onredelijk bezwarend dure commerciële circuit, heeft men haar toegankelijk gemaakt via Internet.²⁶ Dit medium zal ook in de Balkan-staten meer en meer toegankelijk worden.

Dit alles neemt niet weg dat Oosteuropese landen die een Westers georiënteerd recht willen opbouwen, het niet kunnen laten bij de overname van wetsbepalingen. Een uitbreiding van de verslaglegging

24. Anne Morin, Ewoud Hondius, Claire Tixador, *Law Reform in Central Europe/Towards collective action in the consumer interest*, Paris 1996, 2 vols.

25. M.A.M.C. Koning (Utrecht).

26. <http://europa.eu.int/en/comm/dg24/spc.html>.

van rechtspraak, bij voorkeur ook geannoteerd, is hiertoe minstens evenzeer noodzakelijk.

6. CONCLUSIE

Toen in Rusland het communistische regime nauwelijks ten einde was, pakte een Amerikaans collega — op dat moment in Nederland — meteen zijn koffers om Moskou van de zegeningen van het Amerikaanse recht te overtuigen. Of Rusland inderdaad is overgegaan op het jurystelsel is mij niet bekend. Het verhaal illustreert echter de kolonisatiedrift van Westerse juristen aan deze zijde van de Oder-Neisse grens. Oosteuropese regimes lijken met deze nationale aandacht niet steeds goed overweg te kunnen. Een mogelijkheid om van het westen te leren zonder daarbij op één land terug te vallen, is het overnemen van internationale regelingen. Litouwen is daarvan een goed voorbeeld. Uit de verschillende verdragen van de Raad van Europa en richtlijnen van de Europese Unie heeft men ruimschoots geput bij het ontwerpen van een nieuw Burgerlijk Wetboek. Het tweede deel van Boek 5 van dit ontwerp is sterk geïnspireerd door de *Principles of International Commercial Contracts* van UNIDROIT. Mogelijk hebben ook de *Principles for European Contract Law* van de Commissie-Lando een rol gespeeld. Ten slotte heeft ook de EG richtlijn oneerlijke contractsbedingen als voorbeeld gediend.

Overname van regelgeving volstaat echter niet. De overgenomen regels staan bol van de redelijkheid en billijkheid. Deze behoeft inkleuring door de rechtspraak. En rechtspraak heeft nu juist geen grote traditie in de Oosteuropese landen. De meest correcte aanpak is op lange termijn het ombuigen van deze non-traditie, door publikatie en verwerking van rechtspraak te bevorderen. Op korte termijn kunnen speciaal op de betrokken staat gerichte periodieken, alsmede het aanbod van Internet-voorzieningen enigszins in de nood voorzien.